

לב להבין

הבנה ועיון במקרא

גיליון צ"ח

חג הפסח

תשפ"ב

על סדר
פרשת השבוע

ארבעת הבנים כארבע שלבים בעבודת השם

הקושיה האמיתית של ליל הסדר מצפה לנו בעסקנו בעניינו של הבן הרשע. לא רק שאינו מקבל את תשובתו, כפי שהיא מופיעה בתורה – אלא הוא מקבל לכאורה תשובה שאינה שייכת לו, ואנו עונים לו בעצם את תשובתו של הבן שאינו יודע לשאול. ונמצא לוקה בכפליים – גם מקהים את שינוי וגם אנו מקבל תשובה לשאלתו.

והנה בירושלמי מבאר את שאלת הבן הרשע – 'מה העבודה הזאת לכם' – 'מה הטורח הזה שאתם מטרַחִים עלינו בכל שנה ושנה לעכב את סעודתינו ולערבב שמחת החג'. וכאן הבן תמה, גם אם רשע הוא, אך בשום מקום לא מוזכר שהוא טיפש, וממה נפשך – אם אינו מאמין בעניין החג, סעודה זו למה, ומה לו כי ילין כי מערבבים את שמחת החג, אם בכלל הוא כופר בעיקרו. ובכלל, עצם נוכחותו סביב שולחן הסדר מעוררת תמיהה.

שאלת הבן הרשע, מופיעה בתורה בפרשת מיוחדת שנוספה על עיקר ציווי הפסח, ותורף דברי הפרשה היא שבה נצטוו להוסיף על קרבן הפסח גם את עבודת הדם, שבזכותו יזכו להגאל. 'ולקחתם אגדת אזוב וטבלתם בדם אשר בספר והגעיתם אל המשקוף ואל שתי המזוזות מן הדם אשר בספר ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר: ועבר יי לנגף את מצרים ויראה את הדם על המשקוף ועל שתי המזוזות ופסח יי על הפתח ולא יתן המשחית לבא אל בתיכם לנגף'.

ומיד לאחר מכן נאמר ושמרתם את הדבר הזה לחק לה ולבניה עד עולם: והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן יי לכם כאשר דבר ושמרתם את העבדה הזאת'. במבט הפשוט, לכאורה יש כאן כפילות ואריכות דברים ללא צורך לכאורה, מחד נכתב 'ושמרתם את הדבר הזה', ומיד נכתב 'ושמרתם את העבודה הזאת'. אבל האמת היא שנסוב על ב' החלקים שהיה בקרבן פסח, ראשית זבח הפסח – סעודת החירות והגאולה, לרגל גאולתם מארץ מצרים, ומאידך, דם הברית, שבזכותו זכו להגאל. ועל ב' דברים אלו נצטוו לשמור לבניהם ולבני בניהם עד עולם, גם לחוג ולזכור את הנס לדורי דורות 'ושמרתם את הדבר הזה' – זכר המאורע של ההצלה והחירות. ולא די בזו בלבד, אלא נצטוו אף 'ושמרתם את העבודה הזאת' – לחקוק ולהודיע שזכינו להינצל רק בזכות הנאמנות לברית עם ה', שבאה לידי ביטוי בעבודת השם.

ולפי זה יובן מאוד המשך הדברים 'והיה כי יאמרו אליכם בְּנֵיכֶם מַה הָעֲבֹדָה הזאת לָכֶם' – שאלה זו נסובה רק על חלק ה'עבודה' שבפסח, שהרי את עצם הנס ברור שאנו חוגגים ושמחים, רק השאלה היא מהי העבודה שנכרכה ובאה יחד עם זיכרון הנס. ועל כך התשובה אינה מאחרת מלבוא: 'ואמרתם זבח פסח הוא ליי אשר פסח על בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת מִצְרַיִם וְאֶת בְּתִינֵנו הִצִּיל'. אין כאן סתם זבח משפחה אלא 'זבח פסח' – כל הנס אירע על ידי שפסח השם על בתינו – וכל זאת רק בזכותה של אותה עבודת הדם. ודבר זה נקבע ונחקק בשמו של הזבח 'זבח פסח' להודאה להשם, ולבטא את נאמנותנו אליו. זוהי התשובה לשאלתו של הבן הרשע, וכאן כבר כתוב עצם היסוד של 'אילו היה שם לא היה נגאל'.

וכאן באו חז"ל ודייקו את העומד בליבו של אותו רשע. שהרי בפסוק לא נאמר 'כי ישאלו בנכם' אלא 'כי יאמרו אליכם בְּנֵיכֶם'. ומשמע שאין כאן שאלה, אלא רק אמירה והכרזה. ניסיון לנתק את הגאולה מהברית, ולומר כי היא אינה מחייבת אותנו דבר. ועל כך, בפועל הרשע מקבל דווקא את תשובת הבן שאינו יודע לשאול – להודיע כי לא שאלה עמדה בבסיס דבריו אלא רק אמירה והתרסה שבהם ביטא את זדון ליבו שהשיאו להוציא עצמו מן הכלל ולכפור בעיקר. ועל כך מקהין את שינוי ומראים לו שאין כאן סתם חג, אלא חג פסח להשם, גאולה שמונתית בקבלת מצוות השם, ואילו היה שם לא היה נגאל. הדרגה מעל הרשע היא שאינו יודע לשאול, היינו שאינו מתעורר מעצמו לבקש ולחפש את משמעות הדברים, ולמי אנו חייבים לעבוד ולהודות. וכל השגתו מצטמצמת בכך שנוכל לומר לו שאנו עובדים את השם מחמת שאנו מחוייבים לו ולדברו,

שבעבור זה עשה לנו בעת צאתנו מארץ מצרים - זה היה תכליתה של הגאולה - בכדי שנקיים מצוותיו ונלך בדרכיו, ובלא זאת אין לגאולה זו שום תוכן ומשמעות.

הבן החכם - כשמו כן הוא, ומעצם שאלתו אנו למדים יותר על חכמתו מאשר על צדקותו: 'כִּי יִשְׁאַלְךָ בֶּנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֲדָתָה הַזֶּה' וְהַמְשַׁפְּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ אֹתָכֶם'. יש להבחין שמזכיר רק את העדות החוקים והמשפטים, ואינו מזכיר בדביו את ה'מצוות', והדבר מצריך ביאור.

והנה משמעות הדבר שבעוד 'מצוות' מבטא שם כללי לציווי דבר השם עלינו - 'עדות חוקים ומשפטים' - מתאר את מהות המצוות ותכליתן - הוא מה שבאים להעמיד אצלנו. 'עדות' - הם המצוות שהם עדות ליציאת מצרים. 'חוקים' - אלו ציווי דבר המלך שמובן בעיקר לשריו ולחכמיו, ומתקבלות על ידי כלל העם כגזירות וכחק המלך, ומאידך - 'משפטים' הם הדינים המתחייבים והנשמרים על ידי כלל העם.

ולאור זאת נבין את תוכן שאלת החכם. על עצם קיום המצוות אין לו שום שאלות, נהיר ברור לו שאנו מחוייבים וצריכים וראוי לן לקיים את מצוות המלך, אשר קנאנו להיות שלו, ואשר בוודאי כולם אמת וצדק, ונובעות מאהבתו אלינו. רק שאלתו היא - מה המצוות באו להעמיד אצלנו, מה התוכן לגבינו בכל העדות החוקים והמשפטים.

וכנגד שלשת שאלותיו - עדות, חוקים, משפטים - נענה בג' תשובות:

'וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עַבְדִּים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וַיֹּצִיאֵנוּ יְיָ מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: וַיֹּתֶן יְיָ אוֹתוֹת וּמִפְתִּים גְּדֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרַיִם בְּפָרְעָה וּבְכָל בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ: וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לְאֶתְּ לָנוּ אֶת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם' - זהו כנגד שאלתו - 'מה העדות' - ועונים אנו לו שהם עדות לכך שהוציאנו ממצרים להיטיב לנו להביאנו אל הארץ הטובה אשר נשבע לאבותינו.

'וַיֹּצִינוּ יְיָ לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַחֲקִים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת יְיָ אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל הַיָּמִים לְחַיֵּינוּ כִּהְיוֹם הַזֶּה' - זה תשובת מה ששאל אודות ה'חוקים'. ונענה שתפקידם הם שנירא את השם אלוֹקֵינוּ, ואנו עושים אותם מתוך האמון והאמונה שכל כולם נועדו אך ורק לטוב לנו כל הימים.

'וְצִדְקָה תִּהְיֶה לָנוּ כִּי נִשְׁמֵר לַעֲשׂוֹת אֶת כָּל הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי יְיָ אֱלֹהֵינוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּנוּ'. זוהי התשובה החותמת - את מה ששאל אודות ה'משפטים', שתפקידם הוא ליישר אורחותינו באמת ואמונה יושר וצדק.

נמצא שיש לנו כאן ארבעה גישות לעבודת השם, אשר כולם נחקקו בתורה ואף נתקנו להאמר כהקדמה לסיפור הולדתנו כעם השם. ארבעה בנים יש - וכולם בנינו, יוצאי חלצינו. בנא כרעיה דאבוהא הוא, כל אחד מייצג חלק מתכונות נפשו של האדם, ודרגתו במצביו ובעתותיו השונות שעוברות עליו.

'הרבה תורה למדתי מרבתי... ומתלמידי יותר מכולם'. ניתן לבאר, משום שאין לימוד גדול יותר מהכרת עצמו ונבכי נפשו, ולכן - דווקא התלמידים המשקפים את מה שלמדם רבם - הם יכולים ללמדו על עצמו יותר מכל אחד אחר. ואם כך הוא בתלמידים, קל וחומר בכנים. לכל אחד מהם יש מה לאלפנו בינה. עצם שאלתו מייצגת את דרגתו, ומחייבת אותנו לענות תשובה לפי מצבו ומקומו ביחס לעבודת השם.

הבן הרשע מלמדינו, שבשום מצב שבעולם אי אתה בן חורין להיפטר מקבלת עול מלכותו של מקום. מעבר לזאת, שאינו יודע לשאול מחייב אותנו לחקור ולדרוש ולעורר עצמינו בגודל החיוב והזכות שקרבנו לעבודתו. הבן התם בתמות אמריו מכיר כבר בעצם העבודה, ורק רוצה לשמוע על מה ועל למה אנו עושים זאת, ונענה כי חייבים אנו בהכרת טובתו של מי שהיטיבנו. אבל שאלת החכם - יותר מחצי תשובה יש בה. המצוות ניתנו למענינו ולטובתינו, לחקוק בנו את העדות החוקים והמשפטים, ליישר אורחותינו כל הימים ולהיטיב אחריתנו בזה ובבא. ולא זו בלבד, אלא אף 'צדקה תהיה לנו' - כמו שניתן לבאר בעומק הדברים - שבגודל טובו וחסדו שהקב"ה הרבה חסדו עלינו ומחשיב לנו כצדקה ונותן לנו שכר על קיום המצוות שכל כולם לא נועדו אלא לטובתנו.

levleovin@gmail.com

להערות והארות ולקבלת הגיליון מידי שבוע ניתן לפנות במייל: